

1997

Võrtsjärve põhjaranniku asustamine ja
looduslikud tingimused.

R. Indreko.

3880.

5287

A-7749

Üks huvitavamaid alu looduslikult kui arheoloogiliselt on Võrtsjärve põhjarannik, kus seda juba alates jääajast vallutanud veekogud, uuristades läbipääsuks risti üle mandri lääne-ida suunas sügavaid ürgorgusid. R a m s a y jaotab Eesti jääaja nelja nn. paisjärve-staadiumi ¹⁾. Teise paisjärve-staadiumi ajal eraldus

1. joon. Maismaa ja vee vähekord Eestis peale jääaega. Joonitud ala maa, valge veed. H. H a u s e n'i järele.

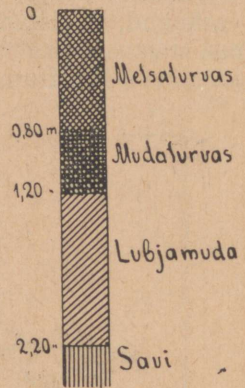
Võrtsjärv varemini ühisest Peipsi järvest ja arvatavasti ka Riia lahest. H a u s e n'i, samuti R a m s a y arvates leidis Võrtsjärv tol ajal endale väljavoolu läbi Viljandi ürgoru Pärnu lahte (vt. 1. joon., nooltega märgitud suunas), mis sündis R a m s a y järele umbes 12 000—13 000 a. e. Kr.

Vabanedes raskest jääkattest algas kiire maatõus loode-kagu suunas, mille tulemusena sulgus Võrtsjärve väljavool läbi Viljandi ürgoru; samuti oli tõkestatud väljavool vastassuunas Peipsi, kuna maakerkimisel samastusid mõlemate veekogude tasemed. Lai Ema-

¹⁾ R a m s a y, Wilhelm, Niveauverschiebungen, eisgestaute Seen und Rezession des Inlandeises in Estland. Fennia 52, nr. 2, Helsinki 1929. Lk. 39—44.

jõe org ühes Võrtsjärvega moodustas ühise sisejärve, uputades madalad rannikud, peaaesjalikult Võrtsjärve põhja- ja idasuunas, nagu 1. joon. näha. Dr. Thomson, kes soogeoloogiliselt uurinud nii Võrtsjärve põhjarannikut kui Emajõe orgu, dateerib ühise sisejärve boreaalsesse aega²⁾, mis aastailt vastaks suurtes jootes 7000—5000 a.e.Kr. 5000. a.e.Kr. algas regressioon; see tähendab, maakerkimisest tõusis ühise sisejärve (Võrtsjärve ja Emajõe oru) veepinna tase küllalt kõrgele, et välja voolata Peipsi, mille tulemuseks oli Võrtsjärve ja Emajõe oru veekogude kiire langus. Endise vee asemele tekkis raba tiheda läbipäästamatu võsastikuga.

Juba jääajal moodustusid Võrtsjärve lamedale põhjarannikule voored, mis endisest järve põhjast näit. Moksi talu juures 6 m ja praegusest rabapinnast 4 m kõrgemad (Moksi Voorsaare kõrgus merepinnast võrdub 40 m, raba aga 36 m). Suur osa nimetatud voorsaartest oli veevaba ja asustamiseks küllalt kõlvuline. Nimetatud boreaalsel ajal, s. o. 7000.—5000. a. vahel e. Kr., on juba kindlaks tehtud inimese asumine Eestisse, nagu Kundas, mille leidude vanus dr. Thomson'i ja Post'i poolt soogeoloogiliselt määratud 6. aastatuhandesse e. Kr. Võib-olla asus siis ka Tartu all Emajõe orus inimene, mille kohta siiski kindlad andmed puuduvad. Natuke hiljemini, boreaalse aja lõpul, asus inimene ka Võrtsjärve vooresaartele, kuna koht oli kivi-aja elanikule kui kalurile väga soodus, piiratud ümberringi madalast järvest. Juba läinud sajandil leiti Kolga-Jaani khk. voortelt hulk kiviriistu, eriti primitiivseid kirveid ja talbu, mis olid seni ainult põlluharimisel välja tulnud juhuslikkude üksikleidudena. Ka teaduslikel kaevamisil leiti haudu ja üksikleide. Alles läinud suvel õnnestus Moksi talu voorel avada asula, mis osutus esimeseks Võisiku kultuuris³⁾. Nagu dr. Thomson'i rabapuurimistest selgunud, asus omaaegse järve lubjamuda ülemine kiht 34,8 m kõrgusel; nimetatud kihi paksus oli kuni subarktilise savikihini ühe meetri paksune, seega 20 sm

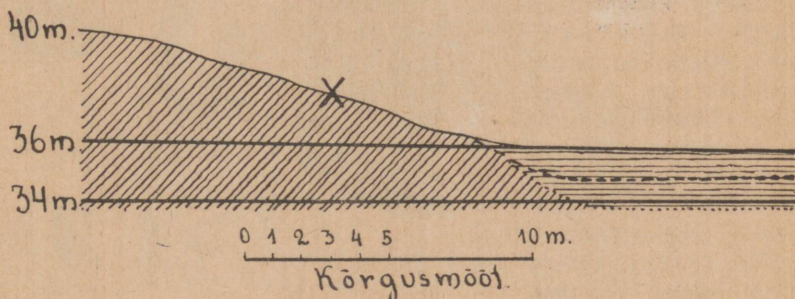
2. joon. Läbilõik rabakihtidest Moksi voorsaare-asula kohast umbes 150 m ida pool. 2,20 m:ist alamaale on subarktiline savikiht, 1,2—2,2 m sügavusel asub lubjamuda-kiht esitab järve staadiumi boreaalsel ajal; 0,8—1,2 m sügavusel mudaturvas; 0,8 m ülemale rabapinnani on metsaturvas, mille moodustumisel kasvas tihe võsastik.

²⁾ Thomson, P. W., Die regionale Entwicklungsgeschichte der Wälder Estlands. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) A XVII.2. Dorpat 1929. Lk. 51.

³⁾ Võisiku kultuur sai nimetuse kohapealse Võisiku valla järel. — Moksi talu väheldane rabast piiratud voorsaar asub umbes 3,5 km Võrtsjärve rannikust põhjapool.

allpool praegust Võrtsjärve pinda (viimase tase võrdub 34 m). Järve kihi, s. t. lubjamuda kihi peal asus 40 sm paksune turbamuda kiht ja viimasel 80 sm paksune metsaturvas (2. joon.). Kokku võttes võib märkida saare asustamise ajal kõnesoleva leiu vanuses endise järve põhja sügavust Moksi voore ümbruses 0,7—0,8 m kõrgemale praegusest Võrtsjärve pinnast (2. ja 3. joon.).

Asula jäänusena on säilinud parajatest tõstekividest koostatud ja poolringina asetatud tulease. Tuleaseme kohta kattis 10—15 sm paksune tahma-, söe- ja tuhakiht, kuna kolle (tulease) lasus vahetult jämedal moreen- ehk kruusakihil. Tuleasemest 35 sm põhja pool leiti kaks püstasendis vaaotsa, dr. T h o m s o n'i määramise põhjal männipuust, ning 87 sm kaugusel, 50 sm vahemaaga teineteisest, veel paar täiesti kõdunenud puujäänust. Tervel 31 m² suuruselt lahtikaevatud alal oli tihedalt ümbertöötamata tulekivi kilde, mis riistade valmistamisel sinna pudenenud. Leidudest tähtsa-

3. joon. Endised järve sügavused Moksi voorsaare ümbruses suhteliselt praeguse olukorraga. Praegune voorsaare kõrgus vastav 40 m, raba kõrgus 36 m, Võrtsjärve pind 34 m. Rist märgib leiukohta. Punktid näitavad subarktilise järve põhja, mis rabapinnast 2,2 m sügavusel; katkestatud joon märgib järve põhja boreaalse aja lõpult, mis asub 1,2 m sügavusel praegusest rabapinnast.

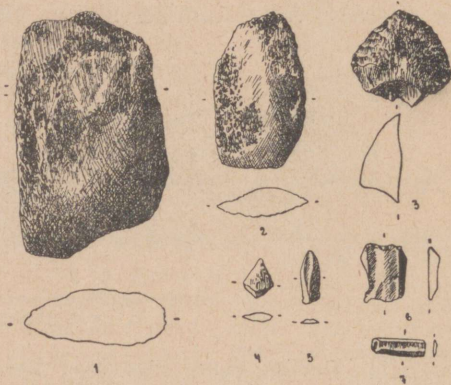
maina võiks nimetada primitiivset kivikirvest ja talba, mis valmistatud prof. Ö p i k'u määramisel vilgukiltkivist. Edasi väärivad tähelepanu pehmet liivakivist lihvimiskivi ja mõningad koha peal esinevatest väikestest tulekivi tükkidest valmistatud riistad, kas poolümmarikud või kõrgekõõvitsad (4. joon.).

Et Moksi asula inventarile leida võrdlusmaterjali, tuleb tähelepanu pöörda esijoones nn. Suomusjärvi kultuurile Edela-Soomes, Turku ja Helsinki vahelisele alale, kus on avatud terve rida asulaid samasuguste riistadega nagu Võrtsjärve põhjarannikul ja Moksi asulast, eriti kirveste ja talbade näol. Suomusjärvi kirveste levik üksikleidudena ulatub veel kaugemale üle Tampere Kesk-Soomeni ja ida poole. Samuti tuntakse seal Suomusjärvi kultuurile identseid riistu Lõuna-Karjalas, kus siiski asulad seni täielikult puuduvad ⁴⁾. Suomusjärvi kultuuri asulate inventar on mitmeti

⁴⁾ Europaeus, Aarne, Suomusjärvi Kultur. Reallexikon der Vor-

rikkam ja mitmekesisem Võisiku kultuuri vormidest, kuid selle vastu puuduvad seal tulekivist riistad, mis kaunis tüüpilised Võisiku alale. Väga head võrdlusmaterjali pakub veel Antrea leid Korpilahti lähedalt Soomes, kus luuriistade kõrval esineb kivi-riistu, muu hulgas päris samasugune kivikirves ja -talb nagu Moksi leius ja samuti lihvimiskive pehmest liivakivist⁵⁾. Viimane asjaolu näitab, nagu varemini tähendatud Euroopa euse poolt, et Võisiku ja Suomusjärvi kultuurid on otsene Ida-Balti luuaja jätk, mis sai oma alguse peale Kundat. Euroopa eus arwab Suomusjärvi kultuuri levikut Eestist Soome, kas otsekohe üle lahe või läbi Lõuna-Karjala mandri kaudu⁶⁾. Seega leitakse Võisiku tüüpi kirveid ainult Eestist, nimelt Võrtsjärve põhjarannikult ja Soomest. Mujal kuski ei tunta vastavaid kirvetüüpe. On katsutud

otsida nimetatud kultuuri algkodu, mis seni on andnud väheseid tagajärgi. Moksi asula tulekiviriistadele leidub paralleelvorme Poolast, nimelt Ossowka leius, kus on terve rida isegi vormilt sarnanevaid kõõvitsaid⁶⁾. Moksi riistade väljatöötamise tehnika, võiks ütelda, näitab siiski vanemat iseloomu Ossowka riistadest, vaatamata riista vormide ühtlusele. Ettetoodud väited lubavad oletada, et Võisiku kultuuri kandjad pidid tundma juba varakult tulekivi tehnikat, samuti riistavorme, mis üllataval kombel sarnased rikka tulevkivi ala, Poola, riistadega. Samuti tuleks otsida ka kirveste algvorme just tulekivi-kirvestelt. Tulekivi-kirved täitsid juba väljaraiutuna väga hästi oma ülesannet. Sama tehnika ilmneb võrdlemisi selgesti Võisiku kivikirvestel, mille labaküljed, kand ja ääred väljaraiutud krobeldised ja korratud; ainult teraosa on lihvitud, mis oli paratamatu pehme kiviliiigi juures. Kultuuri-

4. joon. Leide Moksi talu elamu asemelt: 1) kivikirves, 2) kivitall, 3) poolümarmarik kõõvits tulekivist, 4) ja 5) tulekivikilde, 6) laastkõõvits tulekivist.

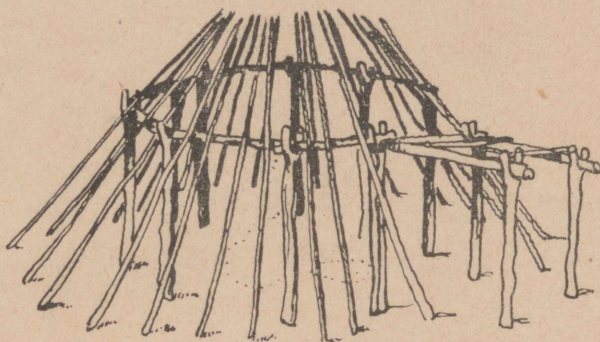
geschichte. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter herausgegeben von Max Ebert. Berlin 1924. Bd. XIII. Lk. 142.

⁵⁾ Pälssi, Sakari, Ein steinzeitlicher Moorfund bei Korpilahti im Kirchspiel Antrea, Län Wiborg. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XXVIII. N:o 2. Helsinki 1915.

⁶⁾ Kozłowski Leon, Epoka kamienia na wydmach wschodniej części wyżyny Małopolskiej. Archiwum Nauk Antropologicznych. Tom II Nr. 3. T. I, III.

kandjad olid sunnitud sisiaasumisel tegema radikaalse muudatuse oma arengus, tingitud peamiselt kohapealsest tooresmaterjalist, ja selles mõttes võiks Võrtsjärve põhjarannikut pidada tuntud Suomusjärvi ja Vöisiku kultuuri algkoduks seni, kui ei avane meist lõunas või idas vanemaid või vähemalt samavanuseid asulaid vastavate riistavormidega.

Asudes Moksi leiu vanuse küsimuse juurde, saab Vöisiku kultuuri najal selles mõttes vähe kaasa rääkida, kuna siin suurem osa osutus üksikleidudeks ja Moksi asula väikesearvulise inventariga ei paku võrdlusmaterjaliks küllalt võimalusi. Sellevastu on Suomusjärvi kultuuri asulad endise mere rannavallide järele dateeritud umb. 5000. ja kõige hiljemini 4500. a. e. Kr. Samuti on Lindberg'i poolt dateeritud Antrea leid antsüulus-aja lõppu ⁷⁾. Poola

5. joon. Kiviaja telgi (elamu) luustik Räisäläs.
S. P ä l s i' rekonstruktsiooni järele.

Ossowka vanem kiht, kus leidis paralleelseid vorme Moksi tulekivi-riistadele, vastab vanuselt 5000.—4500. a. e. Kr. Arvesse võttes veel dr. Th o m s o n'i soogeoloogilisi uurimisi, kes dateeris Võrtsjärve taganemise alguse boreaalse aja lõppu, s. o. samuti umb. 5000 a. e. Kr., ennem veel natuke varemaks kui hilisemaks, ning veel mõningaid asjaolusid, mida siin ruumpuudusel ei saa mainida, võib paigutada Moksi voore asustamise aja 5000. a. ümber e. Kr. Nagu varemini mainitud, on leid ainuke asula vähese inventariga, mis ei luba üles seada absoluutset dateerimist, vaid tuleb jääda äraootavale seisukohale järgnevate leidudeni, mis aitavad kinnitada ülesseatud küsimust.

Kiviaja-elamu kaju küsimust pole Eestis kaevamiste tulemuste najal seni suudetud lahendada, kuna igasugused jäljed tollaegsest ehitusest on hävinud peale kolde. Soomes õnnestus

⁷⁾ Lindberg, Harald, Die Schichtenfolge auf dem steinzeitlichen Fundplatze bei Korpilahti, Kirchspiel Antrea, Län Wiborg. Phytopaläontologische Untersuchung. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XXVIII. N:o 2. Helsinki 1915.

P ä l s i'l avada R ä i s ä l ä s üks asula vaia jäänustega, mille järele oli võimalik rekonstrueerida lattidest telgitaoline ehitis (5. joon.), nagu praegu alles olemas laplastel, kaetud puukoorte või nahkade^s). Moksi leius varemini nimetatud puujäänused lubavad tõenäoselt kujutada ka samakujulist elamut R ä i s ä l ä telkehitusele, s. t. nimetatud püstvaia otsad, mis asusid koldest 35 sm põhja pool, võisid olla vildaklattide toed ning 87 sm kaugusel asuvad puutükid oleksid jäänused vildaklattidest.